

УДК 94:325.3:342.4](44):342.534(65)]"18":303.446.4
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.04.1267>

ДЕПУТАТ ФІЛІП ГРЕНЬЄ (1896—1898): ПРИЧИНИ ПОЛІТИЧНОГО ФІАСКО

Богдана СИПКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3136-9340>

кандидатка історичних наук, доцентка,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової історії модерного часу,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: bogdanasytko@gmail.com

Доктор Філіп Грен'є (1865—1944) у 1896—1898 рр. став першим депутатом-мусульманином у Національній Асамблеї Франції. Метою пропонованої статті є на основі парламентських документів і матеріалів тогочасної французької преси з'ясувати, як мусульманину-неофіту вдалося отримати підтримку електорату у консервативному католицькому окрузі, та чому його депутатство тривало лише 17 місяців. Попри коротку каденцію, на увагу заслуговують його депутатські ініціативи, зокрема законопроект № 2324 від 6 березня 1897 р. щодо національної оборони. Встановлено, що обрання Ф. Грен'є стало несподіванкою навіть для його електорату, оскільки мешканці Понтарльє голосували за кандидата у бурнусі та тюрбані або на противагу Морісу Ордінеру, або задля розваги. Однак його ідея ввести високі податки для виробників алкоголю, зокрема абсенту, «столицею» якого називали Понтарльє, спрямувавши прибутки від цього на фінансування нових військових підрозділів, сформованих із вихідців із мусульманських колоній, налякала його електорат, і призвела до краху на виборах 1898 та 1902 рр.

Досліджувана проблема, з огляду на збільшення мусульманської спільноти Франції, має як суспільно-політичну, так і наукову актуальність.

У роботі використовуються загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також спеціально-наукові порівняльно-історичний та хронологічний методи. Авторка дотримується принципу історизму.

Ключові слова: Алжир, військова доктрина, іслам, колоніальна політика, Національна Асамблея, неофіт, Філіп Грен'є, Франція, ХІХ століття.

Bogdana SYPKO

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3136-9340>

Candidate of History, docent,

The Ivan Franko National University of Lviv,

Department of Modern World History,

1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: bogdanasytko@gmail.com

DEPUTY PHILIPPE GRENIER (1896—1898): REASONS OF POLITICAL FIASCO

Introduction. Philippe Grenier was an extraordinary figure in French history. Born into the respected family of a high-ranking officer of the Second Empire and the daughter of a notary in Pontarlier — the French absinthe capital, he became famous as the first Muslim deputy of Republic.

Problem Statement. During his visit to Algeria in 1890, he became interested in two things: the rapid pauperization of the indigenous population would determine his socialist views and philanthropic activities, and Islam would become the basis of his worldview.

Purpose of this article is to find out based on parliamentary documents and materials from the French press of the time, how a Muslim neophyte managed to gain the support of the electorate in a conservative Catholic district, and why his term as a member of Parliament lasted only 17 months.

Methods. The general scientific methods of analysis and synthesis, as well as special scientific comparative-historical and chronological methods are used in the work.

Results. Ph. Grenier managed to win the election thanks to the withdrawal of M. Ordiner's candidacy, the support of his patients and the sense of humor of Pontarlier's citizens. His mandate became a furor for French journalists due to his religion and extravagant clothing. We can single out three key areas of Grenier's efforts: the protection of socially vulnerable segments of the population, the naturalization of Muslims in Algeria and Tunisia, and the implementation of military reform. The deputies only verbally accepted the proposals of their Muslim colleague. Even the key bill of March 6, 1897 on national defense, which, in the face of the threat of the Triple Alliance, proposed the formation of new military units among the indigènes with funds received from taxes on alcohol and large property, remained on paper.

Conclusion. Ignoring the interests of his constituents, who made money from alcohol production, in favor of ephemeral plans to develop French power proved fatal for the first Muslim deputy.

Keywords: Algeria, military doctrine, Islam, colonial policy, National Assembly, neophyte, Philippe Grenier, France, 19th century.

Вступ. Постановка проблеми. Остання третина XIX ст. була складною для Третьої республіки (1870—1940) — поразка у франко-пруській війні 1870—1871 рр. призвела до послаблення позицій Франції на європейській арені та посилення колоніальної експансії. Втрата Ельзасу та Лотарингії, як і виплата великої контрибуції, спровокували посилення антинімецьких настроїв і шпигуноманію, проявами чого стало прийняття 1886 р. закону проти шпигунства, реваншистський буланжистський рух 1885—1889 рр., справа Дрейфуса 1894—1899 рр. Формування ворожого щодо Франції Троїстого союзу 1879—1882 рр. у складі Німеччини, Австро-Угорщини й Італії, а також активна колоніальна експансія Великої Британії (найяскравішим проявом суперництва між Лондоном і Парижем стане Фашидський інцидент 1898 р.), змушували Республіку не лише шукати потенційних союзників, а й працювати над посиленням власної обороноздатності. Прагнучи довести свою могутність, Республіка посилила колоніальну експансію. Чільне місце серед колоніальних завоювань Франції останньої чверті XIX ст. займають протекторат Туніс 1881—1883 рр., Індокитайський союз 1887 р., великі федерації Західна 1895 р. й Екваторіальна (остаточно оформлена 1910 р.) Африки, о. Мадагаскар 1896 р. З новими надбаннями зростала й частка мусульманського населення у французькій колоніальній імперії. Тому вважаємо, що лише з урахуванням цих реалій можна фахово аналізувати постать Філіпа Грен'є.

Аналіз останніх публікацій. Це 1955 р. художник Робер Ферн'є, який 1925 р. з нагоди відкриття Великої паризької мечеті намалював портрет Філіпа Грен'є, написав книгу «Доктор Філіп Грен'є. Колишній депутат Понтарльє», яку 2023 р. із передмовою Юсефа Жірара перевидала друкарня Спадщина [1]. 1976 р. колишній французький депутат-голіст Робер Біше (1945—1958) опублікував книгу «Мусульманин з Франш-Комте. Доктор Філіп Грен'є. Божий пророк, депутат Понтарльє» [2]. Зі зрозумілих причин названі публікації, попри значний фактографічний матеріал, почерпнутий в основному з преси, мають більш публіцистичний характер. Більш науковою є праця французького ісламознавця алжирського походження Садека Селлама «Іслам і мусульмани у Франції» (1987), у якій є підрозділ 8.1. «Доктор Грен'є, мусульманський депутат Понтар-

льє» [3]. С. Селлам був не лише дослідником історії та культури ісламу, а й її популяризатором, зокрема 18 січня 1987 р. був гостем ісламської телепрограми, присвяченої постаті Ф. Грен'є [4].

Окремим аспектам діяльності Ф. Грен'є присвячені науково-популярні статті французького письменника та публіциста Філіпа Годара, зокрема він зосередив увагу на його проєкті військової реформи [5] та зміні релігійної ідентичності [6]. Варто відзначити й статтю французької публіцистки Матильди Бре «Перший мусульманський депутат Франції: передвісник проблем сьогодення?» [7], написану на основі французької преси.

Тобто бачимо своєрідний парадокс: Філіпу Грен'є, як символічній постаті в історії мусульманської спільноти Франції, присвячено дві книги, та навіть документальний фільм 2004 р. [8], численні публікації в інтернеті, але досі немає комплексного дослідження його парламентської діяльності. Тому метою пропонованої статті є на основі офіційного друкованого органу Республіки — *Journal officiel de la République française (JORF)*, а також матеріалів преси, простежити основні віхи його мандату, розглянути, як його ініціативи сприймали колеги та сучасники, і встановити, чи його пропозиції блокувалися через їхню утопічність чи ексцентричність самого автора.

У роботі використовуються загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також спеціально-наукові порівняльно-історичний та хронологічний методи. Авторка дотримується принципу історизму.

Основна частина. Теодор Філіп Грен'є народився 14 серпня 1865 р. у Понтарльє, невеликому містечку регіону Бургундія-Франш-Комте департаменту Ду поблизу кордону зі Швейцарією. Після заснування 1805 р. у Понтарльє першого виробництва абсенту, населений пункт став відомий, як його столиця. Філіп походив із шанованої сім'ї — його батько Іполіт Грен'є був капітаном кавалерії, членом штабу Наполеона III (1852—1870), тривалий час служив у алжирському Мостаганемі, матір Марі Тібо була донькою нотаріуса у Понтарльє [1]. Змалку хлопчик виховувався у католицькій атмосфері, дядько по материнській лінії був каноніком. Франко-пруська війна забрала життя Іполіта Грен'є, відповідальність за виховання Філіпа повністю перейшла до Марі. У 10 років під час гри хлопчик

серйозно пошкодив стегно [3, р. 280], що унеможливило військову кар'єру — тому по стопах батька пішов молодший брат Ернест. Постійні болі ноги супроводжували Філіпа впродовж життя і, ймовірно, вплинули на вибір професії. Здобувши середню освіту у Безансоні, 1883 р. записався на престижний медичний факультет Паризького університету, який успішно завершив і повернувся працювати лікарем у Понтарльє. Якщо не враховувати короткої депутатської каденції та поїздок в Алжир, у цьому населеному пункті пройде все його життя.

1890 р. став не лише початком професійної кар'єри доктора Ґренє, а й новим етапом у самопізнанні. 25-річний Філіп вирішив відвідати брата Ернеста, який служив у Бліді в Алжирі. У цей момент молодий чоловік звертає увагу на дві речі, які згодом стануть визначальними для його подальшого життєвого шляху загалом і парламентської діяльності зокрема. По-перше, Ф. Ґренє перейнявся пауперизацією тубільного населення Алжиру та співставив її з економічними негараздами бідняків Понтарльє, тому соціальна риторика переважатиме в його виступах, він тяжітиме до лівих сил, і безкоштовно лікуватиме потребуючих аж до смерті в 1944 р. По-друге, юнак зацікавився культурою ісламу.

Сумніви щодо релігійної ідентичності та детальне вивчення ісламу тривало чотири роки. С. Селам пов'язує такий тривалий термін із небажанням засмутити дядька — каноніка Тібо, який помре 1892 р. та спротивом матері, практикуючої католички [3, р. 280]. Однак, враховуючи впертий характер Філіпа (носіння у 1894—1903 рр. бурнуса та тюрбана попри висміювання оточуючих і журналістів), така версія здається менш вірогідною. На нашу думку, доктор Ґренє хотів точно переконатися у правильності свого вибору, оскільки будь-яке рішення він приймав науковим методом. Так, 30 грудня 1896 р. даючи прес-конференцію журналістам щоденних газет, Ф. Ґренє наголосив на свідомому переході в іслам. Спочатку він читав ісламознавчу літературу, опанував арабську мову, вивчав Коран, захопився каліграфією, переписував сури, багато медитував [2, р. 32]. А медитації, як відомо більш притаманні суфізму, а не малікітському мазгабу сунізму, поширеному на Півночі Африки, зокрема в Алжирі [9, с. 256]. Ф. Ґренє неодноразово наголошував, що це не алжирські муфтії його

навернули [7], а він сам зробив цей вибір після усвідомленого вивчення.

За його словами, іслам здавався йому більш раціональним і відповідним науковим нормам, аніж католицизм, особливо йому імпонувало ставлення до бідних (необхідність допомоги) та гігієнічні приписи (п'ятикратні омовіння та зміна одягу) [2, р. 32—33]. Подобалося Ф. Ґренє й те, що в ісламі між Богом і віруючим немає посередника. Що ж стосується фанатизму, в якому часто звинувачують мусульман, то тут доктор мав власне бачення: «Я виключаю будь-який фанатизм з релігії, яку я прийняв. Коран справді наказує боротися з невірними, але під цим словом він має на увазі лише тих, хто чинить зло та поширює корупцію. Якщо серед мусульман є нетерпимі та фанатичні люди, то це пов'язано з неправильним розумінням ними релігійного закону, браком знань та освіти, а також недостатнім знанням історії» [7]. Самому Ф. Ґренє з його позитивістським підходом апіорі фанатизм не загрожував. Що ж до полігамії, то для інших із соціальних міркувань доктор її виправдовував: «Якщо є можливість, краще утримувати вдома трьох жінок, аніж покинути двох на фабричну проституцію та вуличне життя» [2, р. 66]. Однак попри те, що ще 22 грудня 1896 р. журналіст *Le Figaro* Шарль Шіншоль писав про те, що «у Понтарльє вже вісім жінок хочуть вийти за нього заміж. Він уже запропонував Мадемуазель Х поїхати в Алжир одружитися за нормами шаріату, але вона ще вагається» [10, р. 1], Ф. Ґренє одружився лише раз — 31 грудня 1903 р. із Марі-Антуанет Курте, і, попри те, що в шлюбі не народилося дітей, нових дружин у нього так і не з'явилося.

Таким чином, 1894 р. під час другої поїздки в Алжир Ф. Ґренє прийняв іслам і здійснив хадж до найбільшої мусульманської святині — Мекки. Прийняття ісламу не вимагає зміни імені чи дотримання певних одягових приписів. Головне слідувати т. зв. п'яти основам — священна формула шагада, щоденна п'ятикратна молитва, дотримання посту в період Рамадану, жертва на бідних, здійснення хаджу до Мекки. Однак, неофіти зазвичай намагаються довести собі та спільноті, що вони стали «повноцінними» мусульманами, тому дуже часто змінюють імена. Так наприклад зробив британський барон Генрі

Едвард Джон Стенлі, який 1859 р. після навернення взяв нове ім'я — Абдул Рахман Стенлі, або колишній методист Вільям Генрі Квільєм, який 1887 р. став Абдуллою Квільємом. Теодор Фільп Ґреньє імені не змінював, натомість дуже жорстко ставився до одягових приписів. Доктор повернувся до традиційного європейського костюма лише з 1904 р. на прохання дружини, і з того часу одягав тюрбан і бурнус тільки на урочистості, як-от інавгурацію Великої Паризької мечеті.

Тюрбан і бурнус перетворювали Ф. Ґреньє у надзвичайно ексцентричну постать. Оточуючі насамперед звертали увагу на його зовнішній вигляд, а не на погляди чи дії [7]. Але чи порушував цим доктор тогочасні закони Республіки? Ні. 1881 р. з ініціативи міністра освіти Жюльа Феррі у Франції було запроваджено обов'язкову безкоштовну та світську початкову освіту. Але норми світськості на той час поширювалися лише на освіту, та й то початкову [11, с. 928]. Як слушно зауважив Жіль Кандар, коли Ф. Ґреньє у бурнусі та тюрбані увійшов у Бурбонський палац, багато депутатів-кюре засідали у сутанах [12]. Закон про відокремлення церкви та держави, за яким світські норми впроваджуватимуться у ширше коло сфер, буде прийнято щойно 9 грудня 1905 р., коли Ґреньє вже відмовиться від традиційного алжирського костюма.

Оскільки доктор Ґреньє був талановитим лікарем, крім того не брав грошей із потребуючих, недовозі мешканці Понтарльє перестали звертати увагу на його «одягове дивацтво» та п'ятикратні молитви. Так як Ф. Ґреньє був дуже ангажований у соціальні проблеми, то недовозі став муніципальним радником, зокрема займався питаннями громадської гігієни та допомоги найбіднішим.

Смерть восени 1896 р. депутата від Понтарльє республіканця Діоніса Ордінера (1880—1896) спричинила позачергові часткові вибори. Свої кандидатури подали син покійного Моріс Ордінер, колишній президент ради департаменту Ду Еміля Ґрійона і доктор Ґреньє. В успіхи ексцентричного неопфіта Ф. Ґреньє на початках ніхто не вірив. Навіть місцева газета писала, що йому може допомогти хіба Провидіння, про яке він постійно згадує [3, с. 281]. Та й передвиборча кампанія Філіпа була дуже скромною — він провів загалом дві-три зустрічі з виборцями, одного разу в Жонґу йому довелося проводи-

ти екстрену ампутацію руки замість давати передвиборні обіцянки. Тому й не дивно, що у першому турі 6 грудня 1896 р. Ґрійон отримав 4800 голосів, Ордінер 3497, а Ґреньє лише 1671 [10, р. 1].

Обурений другим місцем, Моріс Ордінер зняв свою кандидатуру та не дав своїм виборцям жодних рекомендацій щодо подальшого голосування. За словами респондентів Ш. Шіншоля, ніхто не вірив у перемогу доктора Ґреньє, за нього голосували, щоби «посміятися». Однак, другий тур 20 грудня 1896 р. став справжньою несподіванкою — за Еміля Ґрійона проголосувало 4855 осіб, Філіпа Ґреньє — 5138 [6]. На нашу думку, секрет успіху Ґреньє був не стільки у прагненні електорату пожартувати, як у загальному виборчому праві для повнолітніх чоловіків, запровадженому ще 1848 р. Пацієнти доктора, вдячні йому за альтруїстичну допомогу, мобілізувалися й активно відвідали виборчі дільниці.

30 грудня 1896 р. в офіційному друкованому органі Республіки з'явилося повідомлення, що в окрузі Понтарльє обрано нового депутата — пана Ґреньє [13, р. 7274]. Але цьому передувало шквал обурення насамперед у загальнонаціональній пресі. Як слушно зауважив С. Селлам, у редакціях паризьких газет був ефект, як від вибуху бомби. По-перше, всі готувалися святкувати перемогу блискавичного адвоката Ґрійона, а, по-друге, переможець не лише був мусульманином, а й ексцентрично вдягався. Тому попри погоду, всі репортери ринули до Понтарльє [3, р. 284]. Як писала 22 грудня 1896 р. паризька *Le Figaro*, «Парламент уже бачив сенатора у бретонському костюмі, депутата у блузі. Бракувало мусульманина з Понтарльє. Тепер він його має...» [10, р. 1]. Інша паризька газета писала: «Чи справді цей араб є депутатом? Від Алжиру чи Судану? Зовсім ні. Від Понтарльє, де 300 днів зима» [3, р. 285].

Права газета *La Croix* звинувачувала у перемозі Ґреньє французьку антиклерикальну політику: «Раніше Ґреньє було би важко навіть провадити медичну практику у християнській Франції, а тепер він депутат...» [3, р. 286]. Її підтримувала ліонська газета *Salut Public*: «геніальна ідея відвідала мозки виборців Понтарльє. [...] У них був магометанський лікар, і вони зробили з нього депутата» [3, р. 285]. Тобто права преса формувала думку, що перехід до світської освіти, якому передували

релігійні експерименти революціонерів, уможливив прихід до влади мусульманина, який активно демонстрував свою релігійну ідентичність. А напередодні католицького Різдва 24 грудня 1896 р. газета *Le Matin* взагалі вийшла із заголовком «Аллах великий, і Ґренє його пророк». У цій статті малювався апокаліптичний сценарій, за якого «новий Магомет» захопить Собор Паризької Богоматері, та підкорить французьку столицю, як турки Константинополь [14].

Права антидрейфусарська газета *Le Gaulois* трактувала Ґренє, як «мусульманина, практикуючого мусульманина, як і всі мусульмани. Мешканці вручили мандат пророку, який надасть громадянські права своїм братам в Алжирі, а також запровадить прогресивний податок на прибутки своїх братів у Франції» [3, р. 285]. Чи були якісь підстави для такого твердження? Справді, Ф. Ґренє хотів урівняти мусульман Алжиру у правах з громадянами Республіки, як свого часу це зробив Закон Кремію 1870 р. з іудеями Алжиру [1]. Що ж стосується оподаткування, то Філіп був прихильником пропорційного оподаткування — бідні мали платити менше, багаті більше. Окреме питання — алкогольні напої, які Ґренє вважав шкідливими. Їх, на його думку, потрібно було обкласти високими податками, а абсент узагалі заборонити, як небезпечний для здоров'я (цікаво, що така заборона у Республіці справді діятиме у 1915—2011 рр., але Ґренє не мав до неї стосунку).

Натомість поміркована французька газета *Le Soleil* опублікувала виступ французького публіциста-дрейфусара Ерве де Керобена: «Ви скажете, він мусульманин. То й що? Хіба у Франції немає свободи совісті? І хіба ми не можемо дозволити собі обрати мусульманина, як єврея чи атеїста? У кожній релігії є чесні люди. Я переконаний, що немає релігії кращої за християнство; але я розумію, що деякі люди не поділяють моїх переконань, тому я надаю перевагу щирому мусульманину без фанатизму, ніж людині, яка взагалі не має релігії» [7]. Водночас журналісти ліберальної газети *Le Temps* передбачали, що «цей бравий доктор блищатиме в у Бурбонському палаці лише своєю ексцентричністю. Він принесе мало честі округу Понтарльє, якого численні роки представляв блискучий республіканець Діоніс Ордінер» [2, р. 67].

Гострі випадки більшості ключових газет не лише проти Ґренє, а й його електорату обурили мешканців Понтарльє, і місцева газета писала, що «позиція паризьких журналістів образлива для 5138 виборців, які проголосували за Ґренє» [3, р. 286]. Та й *La Dérêche* Безансону, яка у двох турах підтримувала Еміля Ґрійона, не звинувачувала Ґренє у всіх гріхах світу. А 22 грудня 1896 р. *Le Petit Comtois* опублікувала біографічні дані про Філіпа Ґренє, його предків, родину, навернення: «обожнюваний знедоленими та шанований усіма, у Бурбонському палаці він стане речником соціальної бідності та гуманітарних запитів» [2, р. 66]. Це дещо заспокоїло паризьких журналістів, зокрема *Le Temps* писала: «Навіть якщо іслам дивна релігія, ми мусимо утриматися від спекуляцій з поваги до численних мешканців колоній, які її сповідують. Крім того Коран дуже нагадує Біблію, тому не може бути зайвих вольностей. Лібералізм має полягати у повазі до всіх культів, вірувань та ритуалів» [3, р. 291]. Тобто бачимо, що паризька преса одразу була негативно налаштована до Ф. Ґренє, сприймаючи його обрання злим жартом, натомість місцеві газети, які були більш ознайомлені з його філантропічною діяльністю, одразу визнали поразку Еміля Ґрійона та прагнули оцінювати новообраного депутата не за зовнішнім виглядом, а за конкретними вчинками.

Резонанс від обрання Ф. Ґренє був настільки великим, що лідер лівих, дрейфусар, соціаліст, багаторічний депутат Жан Жорес (1885—1914) у виступі 29 грудня 1896 р. заочно звернувся до свого нового колеги: «Із Вами в Парламент вперше потрапив депутат від арабів. Вони Вас сприймають як свого представника, свого перекладача. Це велика відповідальність, як для Вас, так і для Палати! [...] Ви можете багато для них зробити. Але найтерміновіше — захистити їх від наших упреждень» [3, р. 288—289]. У цьому надзвичайному доброзичливому до Ґренє виступі ми бачимо принципову підміну понять. Ж. Жорес сприймав Ф. Ґренє, як депутата від мусульман, колонізованого населення Алжиру, «арабів». І саме їх інтереси він бачив, що мав захищати насамперед. Як зрозуміємо далі з аналізу парламентських ініціатив Ґренє, він справді перейнявся побажаннями Жореса, забувши, що його виборці у Понтарльє, а не в Алжирі. У ре-

зультаті, він втратить підтримку свого електорату, а алжирські мусульмани у більшості нічого про нього не чули, а якби й чули, то не мали виборчих прав і не могли за нього проголосувати.

12 січня 1897 р. відкрилася нова сесія Національної Асамблеї, в якій вперше мав взяти участь Філіп Ґреньє, і знову вся увага преси та депутатів була звернута насамперед до нього. Консервативна газета *Le Matin* вийшла із заголовком «*Перша сесія дитини сіл*», у статті нижню палату Парламенту порівнювали з виставою в цирку, додавши, що «*костюм і поклони мусульманського депутата дуже розважали наших шанованих депутатів і публіку в галереях*» [15]. Справді, трапилася неординарна для Франції ситуація — через цікавість жоден депутат не прогуляв відкриття сесії, верхні трибуни були повністю заняті журналістами. І якщо частина журналістів писала, що Ґреньє збирається робити омовіння у Сені (насправді йому виділили у Бурбонському палаці невелику ванну для гігієнічних процедур і кімнату для молитви) [7], то дехто з депутатів вирішив образити його релігійні переконання, запропонувавши випити вина у буфеті [14]. Попри все 14 січня 1897 р. *Le Figaro* справедливо написала: «*за 10 днів він отримав таку популярність, яку 20 років роботи не дали Тьєру й Гізо. Тепер він такий же відомий, як Гюґо чи Пастер*» [3, р. 290].

25 січня 1897 р. засідання формально затвердило обрання Філіпа Ґреньє від округу Понтарльє [16, р. 585]. Можна виокремити три ключові напрями зусиль доктора Ґреньє на посту депутата: захист соціально вразливих верств населення, натуралізація мусульман Алжиру та Тунісу та проведення військової реформи.

Його соціальна програма за мірками кінця XIX ст. видається утопічною: він пропонував у кожному кантоні створити притулки для сиріт, осіб похилого віку, госпіси для невиліковно хворих, безкоштовні лазні для потребуючих; у кожному місті безплатні гостели для знедолених мандрівників, доступні заклади харчування для бідних [1]. На його думку, реформи потребувала й судова система, зокрема судові послуги мали б оплачуватися пропорційно до прибутків людини, а в'язнів вартувало б активніше залучати до суспільно корисних робіт — тоді б вони не просто тиснули на державний бюджет, а й приносили користь та перевиховувалися [3, р. 283—284].

Що ж до Тунісу та Алжиру, депутат вважав, що Франція повинна виправити історичну несправедливість та надати французьке громадянство усім тубільцям аж до середини Сахари [7]. Щиро переймаючись проблемами населення Північної Африки, Ф. Ґреньє парламентські канікули проводив в Алжирі, де готував відповідні звіти. Доктор вірив, що одного дня мусульмани колоній перетворяться на повноцінних французів, і відбудеться це насамперед завдяки залученості до республіканської системи освіти. Потребували тубільці й належної медичної допомоги, тому Ґреньє сподівався, що лікарі відвідуватимуть їх чотири-п'ять разів на тиждень і видаватимуть ліки, інструкції до яких на початках, особливо в Тунісі, приєднаному щойно 1881—1883 рр. дублюватимуться арабською мовою. Найбільшою потенційною загрозою для Франції вважав вилучення у тубільців землі та перерозподіл її серед колоністів, тому що таким чином міг сформуватися пролетаріат, ворожий до метрополії, який у відповідний момент міг повстати проти неї, що й сталося у 1954 р. [3, р. 294].

Усі пропозиції Ф. Ґреньє депутати на словах сприймали схвально, але коли доходило до голосування, то вони так і залишалися проектами [3, р. 293]. Ключовим для Філіпа Ґреньє виявився законопроект № 2324 про національну оборону. У цьому 26-сторінковому документі, який складається з 36 статей, знайшов відображення синтез основоположних ідей депутата-мусульманина. 6 березня 1897 р. доктор подав його у Національну Асамблею, і було прийнято рішення надрукувати його та надіслати для ознайомлення профільній парламентській комісії [17, р. 659]. Після вивчення комісією, проект передали на розгляд Національній Асамблеї, зокрема 19 травня було оголошено порядок денний на 20 травня, серед пунктів фігурував і законопроект № 2324 [18, р. 2812].

20 травня сесія відкрилася під головуванням Анрі Бріссона (1871—1912), порядок денний зачитав секретар Абель [19, р. 2891]. Законопроект представив інший депутат Моріс Польпіке де Альґує (1895—1914), цю місію Ф. Ґреньє доручив йому, оскільки той мав звання підполковника. Згідно процедури, далі мали бути запитання й обговорення. Але ніхто не взяв слова. Тому депутати просто одностайно проголосували взяти до уваги висновки комісії

[20, р. 108]. Відсутність інтересу до обговорення, як і те, що його текст зберігається в неоцифрованому вигляді у фондах Національної бібліотеки Франції [21], свідчить про брак підтримки Ф. Ґреньє серед колег-депутатів, для них він залишався ексцентричним диваком-неофітом. І навіть представлення проекту авторитетним політиком підполковником Альґуе не змогло врятувати ситуацію.

Що ж передбачав цей законопроект? Якщо підсумувати одним реченням — використати колоніальні козири у протистоянні з Троїстим союзом. Тепер деталізуємо. Ф. Ґреньє закликав розглядати цей військово-політичний блок не потенційною загрозою, а звершеним фактом. Однією з найважливіших причин слабшої позиції Франції вважав меншу кількість населення та низький коефіцієнт народжуваності: *«Німеччина опирається на близько 55 млн мешканців, Франція нараховує заледве 39 млн; невдовзі населення Німеччини подвоїться»* [22]. Крім того, союзники Берліна — Відень і Рим знаходилися поряд, а Ґреньє побоювався, що їх підтримають ще й Берн і Амстердам, *«об'єднані спільними антипатіями, інтелектуальними та моральними зв'язками»* [22], і, ймовірно ще й морська потуга Великої Британії. Нагадаємо, що т. зв. Сердечна угода (*Entente cordiale*) між Парижем і Лондоном, що дасть початок утворенню військово-політичного блоку Антанти буде підписана щойно 1904 р., а їй передуватиме узгодження колоніальних суперечностей, найяскравішим із яких був Фашодський інцидент 1898 р.

Але, на думку Ґреньє, Франція *«дякуючи Господу, ще має друзів у світі»*, до яких окрім Росії (з якою 1891—1893 рр. було підписано низку військових конвенцій), і проблема якої була у віддаленості та повільних темпах мобілізації [22], він відносив французькі володіння. *«Багато років ми вкладали величезні ресурси у наші колонії (гроші, сили, кров наших солдатів), прийшов час цим скористатися. Ми не можемо витребувати багато грошей з наших колоній, але ми можемо отримати досвідчених солдатів, зокрема вправних кавалеристів»* [22]. Тобто, Ф. Ґреньє хотів масово залучати до французької армії населення Алжиру, Тунісу, Сенегалу, Французького Судану (сучасне Малі) та навіть Індокитаю, і формувати з них окремі підрозділи. Доктор Ґреньє закономірно думав не тільки

про вигоди для Франції, а й інтереси тубільців, зокрема мусульман: *«якщо ми поширимо на колонії закони набору в армію, чинні у метрополії, ми не лише отримаємо потрібну кількість солдатів, а й долучимо це населення до цивілізації»* [22]. Зокрема, Філіп сподівався, що в майбутньому ветерани ставатимуть вчителями у школах і провідниками французького впливу.

Але утримання армії потребує капіталовкладень. Гроші на це Ф. Ґреньє пропонував отримати від збільшення податків на вино й інший алкоголь. Найвищі акцизи він хотів запровадити щодо абсенту, який, на його думку, був найнебезпечнішим для здоров'я [3, р. 295]. Також він вимагав ввести окремі податки на сільські будинки, замки та розкішне житло, вартістю понад 100 тис. франків. Зрозуміло, що такі ініціативи викликали обурення серед електорату Понтарльє, і в травні 1898 р. він програв вибори Морісу Ордінеру. Як писала газета *Aurore* 28 травня 1898 р. у статті «Виборчий алкоголь», *«водевіль у Понтарльє перетворився у трагедію»* [14]. Ігнорування інтересів конкретних виборців, які заробляли на виробництві алкоголю, на користь ефемерних планів розвитку французької могутності стало фатальним для першого депутата-мусульманина. Не принесла Ф. Ґреньє успіху й кампанія 1902 р., після чого він остаточно відійшов від політичного життя та зосередився на медичній практиці.

Однак, він не зміг одразу опустити руки щодо формування тубільних підрозділів і продовжував листуватися з військовими в Африці, зокрема майбутнім генералом Юбером Ліоте (1854—1934). Але конкретних результатів це не принесло. Напередодні встановлення французького протекторату над Марокко, у 1910 р. підполковник Шарль Манжен опублікував книгу «Чорна сила» [23]. Його праця складається з чотирьох частин: Знелюднення Франції, Чорна сила в історії, Сенегальці й Організація. Тобто, як бачимо, підполковник теж звертав увагу на демографічні проблеми Франції та пропонував поповнити нестачу солдатів вихідцями з французьких колоній. Але, на відміну від Ґреньє, ставку пропонував зробити на вихідців із т. зв. «Чорної», а не Північної Африки. З огляду на нагальну загрозу, зокрема т. зв. Марокканські кризи, ці пропозиції негайно втілювали у життя, і саме Ш. Манжен, а не Ф. Ґреньє увійшов в історію, як ініціатор і організатор ко-

лоніальних військ [22]. Відзначимо, що оцифровану працю Ш. Манжена, можна знайти у вільному доступі на офіційній сторінці Національної бібліотеки Франції.

Філіп Гренє не гнався за славою, свідченням цього була відмова прийняти Хрест і Орден Почесного Легіону. Але коли 17 червня 1940 р. нацисти зайняли Понтарльє він запропонував себе як добровільного заручника. Як закінчилося його життя достеменно невідомо, оскільки 25 березня 1944 р. він безвісті зник у окупованому німцями містечку, не дочекавшись його звільнення 5 вересня 1944 р. колоніальним підрозділами, появу яких він вимріяв 47 років до того. Тодішній ректор Великої Паризької мечеті Каддур Бенгабрі (1922—1954) висловив співчуття його вдові [3, р. 296]. Однак, Ф. Гренє оплакували не лише мусульманські достойники, вікарій Понтарльє, якому Філіп свого часу подарував французький переклад Корану, заявив: *«якби я був кюре цього міста, і мені треба було замінити один із вітражів моєї церкви, я би просив, щоби там був зображений доктор Гренє»* [3, р. 279]. Таке визнання Ф. Гренє отримав за постійну готовність допомагати ближнім, незалежно від того, до якої конфесії вони належали.

За життя Ф. Гренє мрія про медресе у метрополії, зокрема у Парижі, так і не була реалізована, але у П'ятій республіці ситуація змінилася. Коледж, вулиця і мечеть у рідному містечку носять його ім'я. Об'єднання мусульман Трембле (столичний регіон Іль-де-Франс) 2010 р. спорудило мечеть, при якій діє Культурний центр імені Філіпа Гренє. На офіційній сторінці вибір покровителя пояснено так: відданий лікар, який виступав за справедливість та рівність, уособлював інтеграцію та віру. Його послідовники звернули увагу, що під час виступів у Національній Асамблеї робив паузи на молитву: *«Я повинен прийняти важливе рішення, тому мушу звернутися до всемогутнього Бога»* [24]. Відкрита 2016 р. приватна мусульманська школа в Ешїролі поблизу Гренобля теж взяла собі ім'я Філіпа Гренє [25]. Цікаво, що попри те, що у Ф. Гренє не було дітей, його внучатий племінник зробив успішнішу політичну кар'єру, аніж його двоюрідний дідусь — неоголіст Жан Шарропен у 1983—2008 рр. був мером Шампаньйоли (департамент Юра), а в 1986—2007 рр. ще й депутатом від цього департаменту.

Висновки. Філіп Гренє був неординарною по статтю у французькій історії. Народившись у шанованій сім'ї вищого офіцера Другої імперії та доньки нотаріуса французької столиці абсенту — Понтарльє, став відомим як перший депутат-мусульманин Республіки. Здобувши медичну освіту та почавши практику у рідному містечку, відвідав Бліду, де служив його молодший брат Ернест. В Алжирі молодий лікар зацікавився двома речами, які стануть ключовими для його подальшого життя: стрімка пауперизація тубільного населення визначить його соціалістичні погляди та філантропічну діяльність, а іслам стане основою його світогляду. Чотири роки Ф. Гренє детально вивчав іслам (читав наукову літературу, студіював арабську мову, вивчав Коран, переписував сури, медитував), щоби переконатися у правильності свого вибору. Врешті, іслам здався йому більш раціональним і відповідним науковим нормам, аніж католицизм, особливо йому імпонувало ставлення до бідних і гігієнічні приписи (п'ятикратні омовіння та зміна одягу). Синдром неофіта у доктора Гренє проявився у носінні тюрбану та бурнуса у 1894—1903 рр.

Продовжуючи медичну практику, в грудні 1896 р. спробував балотуватися на позачергових часткових виборах до нижньої палати парламенту. У першому турі фінішував третім, але в другому завдяки зняттю кандидатури Моріса Ордінера, підтримці своїх пацієнтів і почуттю гумору французів, зумів перемогти з мінімальним відривом. Його мандат став справжнім фурором для французьких журналістів. З огляду на віросповідання й екстравагантний для метрополії одяг, у грудні 1896 — травні 1898 рр. Гренє був наймедійнішим депутатом. І якщо місцева преса, оговтавшись від потрясіння, намагалася об'єктивно висвітлювати його життєвий шлях і політичні погляди, то паризька зосередилася на його зовнішності, а також апелювала до стереотипних уявлень — полігамії, омовіння у Сені, захоплення собою Паризької Богоматері за зразком храму Софії у Константинополі. Столичні журналісти навіть охрестили Гренє «пророком». Права преса звинувачувала у приході доктора Гренє у Бурбонський палац антиклерикальну політику республіканців.

Можна виокремити три ключові напрями зусиль Філіпа Гренє на посту депутата: захист соціально вразливих верств населення, натуралізація мусульман

Алжиру та Тунісу та проведення військової реформи. Депутати на словах позитивно сприймали пропозиції колеги-мусульманина, але на ділі вони так і залишалися проектами. Навіть ключовий законопроект № 2324 від 6 березня 1897 р. щодо національної оборони, який в умовах загрози Троїстого союзу пропонував сформувати нові військові підрозділи з числа тубільців на кошти, отримані від оподаткування алкоголю та великої власності, через несприйняття Гренє колегами залишився на папері.

Відтак виглядало, що Філіп Гренє забув, що його виборці у Понтарльє, а не в Алжирі. У результаті, він втратив підтримку свого електорату, а алжирські мусульмани у більшості нічого про нього не чули, а якби й чули, то не мали виборчих прав і не могли за нього проголосувати. Ігнорування інтересів конкретних виборців, які заробляли на виробництві алкоголю, на користь ефемерних планів розвитку французької могутності стало фатальним для першого депутата-мусульманина. Не принесла Ф. Гренє успіху й кампанія 1902 р., після чого він остаточно відійшов від політичного життя та зосередився на медичній практиці. 25 березня 1944 р. доктор Гренє безвісті зник у окупованому нацистами Понтарльє, не дочекавшись кілька місяців його звільнення колоніальними військами, появу яких він свого часу передбачив.

1. Fernier R. *Docteur Philippe Grenier. Ancien député de Pontarlier*. Éditions Héritage, 2023. 181 p.
2. Bichet R. *Un comtois musulman. Le docteur Philippe Grenier. Prophète de Dieu, député de Pontarlier*. Jacques et Demontrond, 1976. 197 p.
3. Sellam S. *L'islam et les musulmans en France*. Paris: Éditions Tougui, 1987. 488 p.
4. Portrait de Philippe Grenier, premier député français musulman. *Emission islamique*. 18 janvier 1987. URL: <https://www.ina.fr/ina-eclaire-actu/video/i21182176/portrait-du-docteur-grenier-premier-depute-francais-musulman>.
5. Godard Ph. Le «député musulman» de Pontarlier et le recrutement des soldats coloniaux. URL: <https://migrations.besancon-bourgogne-franche-comte.fr/histoire/international/le-depute-musulman-de-pontarlier-et-le-recrutement-des-soldats-coloniaux/>.
6. Godard Ph. Philippe Grenier, le député musulman de Pontarlier. URL: <https://migrations.besancon-bourgogne-franche-comte.fr/histoire/local/1789-1914/philippe-grenier-le-depute-musulman-de-pontarlier/>.
7. Bret M. Le premier député musulman de France: précurseur des luttes actuelles? *Le Club de Mediapart*. 26 mai 2021. URL: <https://blogs.mediapart.fr/mathilde-bret/blog/260521/le-premier-depute-musulman-de-france-precurseur-des-luttes-actuelles>.
8. *Docteur Philippe Grenier, le bey de Pontarlier. Le documentaire avec la voix de Jean Rochefort. LCP — Assemblée Nationale*, 2004. URL: https://www.youtube.com/watch?v=66y-SCMKB_shttps://www.youtube.com/watch?v=0c-DN9zPpSHw.
9. Ісмаїлов С., Козловський І., Халіков Р., Якубович М. *Іслам: Енциклопедичний словник*. Київ: Бібліотека ісламознавства; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України; Видавництво Руслана Халікова, 2021. 432 с.
10. Chincholle Ch. Le député musulman. *Le Figaro*. 22 décembre 1896. P. 1.
11. Баран З., Сипко Б. Релігійна політика Франції «добі революцій» у контексті боротьби проти комунітаризму. *Народознавчі зошити*. 2025. № 4 (184). С. 920—929. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2025.04.920>
12. Candar G. *Jaurès, la gauche et l'islam*. Fondation Jean Jaurès. 26 octobre 2020. URL: <https://www.jean-jaures.org/publication/jaures-la-gauche-et-lislam/>
13. *JORF*. 30 Décembre 1896. P. 7274.
14. Cuvilliers V. L'élection de Grenier en 1896, premier député musulman de France. *Retronews*. 4 avril 2018. URL: <https://www.retronews.fr/long-format/2018/04/04/lelection-de-grenier-en-1896-premier-depute-musulman-de-france>.
15. Delorme Ph. Philippe Grenier: musulman et français toujours. *L'Incorrect*. 22 avril 2021. URL: <https://lincorrect.org/philippe-grenier-musulman-et-francais-toujours-lincorrect/>.
16. *JORF*. 26 Janvier 1897. P. 585.
17. *JORF*. Débats parlementaires. Chambre des députés: compte-rendu in extenso. 7 mars 1897. P. 659.
18. *JORF*. 19 Mai 1897. P. 2812.
19. *JORF*. 21 Mai 1897. P. 2891.
20. *JORF*. Débats parlementaires. Chambre des députés: compte-rendu in extenso. 20 mai 1897. P. 108.
21. *Proposition de loi concernant la défense nationale*. Présenté par M. Philippe Grenier (6 mars 1897). Chambre des députés. 6e législature. Session de 1897. № 2324. Paris: Motteroz, 1897. 26 p.
22. *Texte d'un projet de loi du Dr Philippe Grenier, député de Pontarlier, présenté à la Chambre des députés en 1897*. URL: <https://studylibfr.com/doc/4887896/t%C3%A9C3%A9charger-la-fiche-p%C3%A9dagogique-au-format-pdf>.
23. Mangin Ch. *La Force noire*. Paris: Librairie Hachette, 1910. 365 p.
24. *Centre culturel Philippe Grenier*. URL: <https://mosque-edetremblay.fr/philippe-grenier/>
25. Aubert C. *Fermeture d'une école musulmane à Échirolles: d'après le directeur l'établissement n'a rien de «salafiste»*. URL: <https://france3-regions.franceinfo.fr/auvergne-rhone-alpes/isere/grenoble/fermeture-ecole-jugee-salafiste-echirolles-directeur-se-dit-stupefait-1654618.html>.

REFERENCES

- Fernier, R. (2023). *Doctor Philippe Grenier. Former Member of Parliament for Pontarlier*. Éditions Héritage [in French].
- Bichet, R. (1976). *A Muslim from Franche-Comté. Dr. Philippe Grenier. Prophet of God, Member of Parliament for Pontarlier*. Jacques et Demontrond [in French].
- Sellam, S. (1987). *Islam and Muslims in France*. Paris: Éditions Tougui [in French].
- (1987, January 18). Portrait of Philippe Grenier, the first Muslim member of parliament in France. *Islamic broadcast*. Retrieved from: <https://www.ina.fr/ina-eclaire-actu/video/i21182176/portrait-du-docteur-grenier-premier-depute-francais-musulman> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- Godard, Ph. *The «Muslim deputy» of Pontarlier and the recruitment of colonial soldiers*. Retrieved from: <https://migrations.besancon-bourgogne-franche-comte.fr/histoire/international/le-depute-musulman-de-pontarlier-et-le-recrutement-des-soldats-coloniaux/> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- Godard, Ph. *Philippe Grenier, The Muslim deputy of Pontarlier*. Retrieved from: <https://migrations.besancon-bourgogne-franche-comte.fr/histoire/local/1789-1914/philippe-grenier-le-depute-musulman-de-pontarlier/> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- Bret, M. (2021, May 26). France's first Muslim MP: a precursor to current struggles? *Mediapart Club*. Retrieved from: <https://blogs.mediapart.fr/mathilde-bret/blog/260521/le-premier-depute-musulman-de-france-precursur-des-luttes-actuelles> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- (2004). *Doctor Philippe Grenier, the Bey of Pontarlier. The documentary with the voice of Jean Rochefort. LCP — National Assembly*. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=66y-SCMKB_s <https://www.youtube.com/watch?v=0cDN9zPpSHw> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- Ismahilov, S., Kozlovskiy, I., & Khalikov, R. (2021). *Islam: Encyclopedic Dictionary*. Kyiv: Biblioteka islamoznavstva; Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy; Vydavnytstvo Ruslana Khalikova [in Ukrainian].
- Chincholle, Ch. (1896, December 22). The Muslim Deputy. *Le Figaro* (P. 1) [in French].
- Baran, Z., & Sytko, B. (2025). Religious policy of France during age of Revolutions in the context of the fight against communitarianism. *The Ethnology notebooks*, 4 (184), 920—929. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2025.04.920> [in Ukrainian].
- Candar, G. (2020, October 26). Jaurès, the Left, and Islam. Fondation Jean Jaurès. Retrieved from: <https://www.jean-jaures.org/publication/jaures-la-gauche-et-lislam/> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- (1896, December 30). *JORF* (P. 7274) [in French].
- Cuvilliers, V. (2018, April 4). The election of Grenier in 1896, the first Muslim deputy in France. *Retronews*. Retrieved from: <https://www.retronews.fr/long-format/2018/04/04/lelection-de-grenier-en-1896-premier-depute-musulman-de-france> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- Delorme, Ph. (2021, April 22). Philippe Grenier: Muslim and still French. *L'Incorrect*. Retrieved from: <https://lincorrect.org/philippe-grenier-musulman-et-francais-toujours-lincorrect/> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- (1897, January 26). *JORF* (P. 585) [in French].
- (1897, March 7). *JORF*. Parliamentary debates. Chamber of Deputies: verbatim report (P. 659) [in French].
- (1897, May 19). *JORF* (P. 2812) [in French].
- (1897, May 21). *JORF* (P. 2891) [in French].
- (1897, May 20). *JORF*. Parliamentary debates. Chamber of Deputies: verbatim report (P. 108) [in French].
- Grenier, Philippe. (1897, March 6). Bill concerning national defense. Chamber of Deputies. 6th Legislature. *Session of 1897, 2324* [in French].
- Text of a bill by Dr. Philippe Grenier, deputy of Pontarlier, presented to the Chamber of Deputies in 1897*. Retrieved from: <https://studylibfr.com/doc/4887896/t%C3%A9%C3%A9charger-la-fiche-p%C3%A9dagogique-au-format-pdf> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- Mangin, Ch. (1910). *The Black Power*. Paris: Librairie Hachette [in French].
- Philippe Grenier Cultural Center*. Retrieved from: <https://mosqueedetremblay.fr/philippe-grenier/> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].
- Aubert, C. (2019). *Closure of a Muslim school in Echirolles: according to the director, the establishment has nothing to do with «Salafism»*. Retrieved from: <https://france3-regions.franceinfo.fr/auvergne-rhone-alpes/isere/grenoble/fermeture-ecole-jugee-salafiste-echirolles-directeur-se-dit-stupefait-1654618.html> (Last accessed: 19.06.2026) [in French].

Received: 29.06.2026

Accepted: 21.07.2026

Published: 23.09.2026